

ƏLİ SULTANLI DÜHASI, ƏLİ SULTANLI FENOMENİ

*İsgəndər ATİLLA (ORUCƏLİYEV)
ADPU-nun Azərbaycanca dünyəvi
ədəbiyyat kafedrasının dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Əməkdar müəllim*

*Yüksək bilikli ədəbiyyat müəllimi
tələbə üçün ilahi varlıq,
auditoriyada yarımaqtor olmalıdır.*

Əli Sultanlı.

Əli Abdulla oğlu Sultanlı 25 dekabr 1906-cı ildə Naxçıvan şəhərinə bitişik Araz kəndində bönnə ailəsində anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan özünü ağıllı-kamallı, istedadlı və mütefəkkir, oxuyub-öyrənməyə həvəs göstərən bir yeniyetmə kimi tanınmışdır. İbtidai təhsilini Naxçıvan şəhərində almışdır. Lakin 1917-ci ildə Rusiyada baş verən fevral-burjua demokratik inqilabı, daha sonralar oktyabr çevrilişi ilə əlaqədar olaraq ibtidai təhsilini yarımaqtor saxlamışdır. İbtidai təhsilini Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə tamamlamışdır.

1918-1919-cu illərdə Naxçıvan öz tarixində ən çətin, mürəkkəb və ağır illərini yaşayırdı. Andronikin quldur dəstələri Naxçıvana hücum edir, böyük qırğınlar və talanlar törədirdilər. Ermənilər, başda Amerika və İngiltərə olmaqla, Naxçıvanı Azərbaycanın tərkibindən ayırmaq, onu Ermənistanla birləşdirmək istəyirdilər. Naxçıvanlılar ayağa qaldılar. Burada Araz Türk Hükuməti yaradıldı. Hükumət Türkiyə hökumətinə müraciət etdi. Türk qoşunları Naxçıvana dövdə edildi. Naxçıvanlılar qəhrəman türk ordusu ilə birləşib, Naxçıvanın işğalı uğrunda mübarizəyə qaldılar. Ermənilər öz mənfur niyyətlərini nə ailə bilmədilər. Bütün bu hadisələr 12-13 yaşlı Əlinin gözörlü qarşısında baş verdi. O, bütün ömrü boyu erməni vəhşiyini unuda bilmədi...

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Naxçıvanda Müəllimlər Seminariyası təşkil edildi. Əli həmin seminariyanın hazırlıq kursunda təhsilini başa vurdu. Təhsildə fərqləndiyinə görə 1923-cü ildə Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı 17 yaşlı Əlini Bakı Mərkəzi Pedaqoji Texnikumuna göndərdi. O, texnikumda peşəkarlıq tapdı. Onu texnikumun pedaqoji qurumunun qərarı ilə Bakıda saxladılar. Ali savad almağa böyük maraq və həvəs göstərən gənc, 1923-cü ildə kişilər üçün Darülmüəllimin (sonralar Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu, hazırda Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti) Şərq fakültəsinə daxil oldu.

Darülmüəllimi bitirdikdən sonra 1930-cu ildə Qərbi Avropa kafedrasında assistent saxlanılır və tələbələrə müəhazirələr oxuyur. Əli Sultanlının müəllimlik həyatı belə başlanır. Həyatında ilk dəfə olaraq əlinə jurnal əli auditoriyaya daxil olur. Bu zaman o, təbiid ki, çox həyəcanlı görünürdü. Lakin dərəcə yaxşı hazırlaşdığından, olavə ədəbiyyatlandırma istifadə edildiyindən, mövzunu yaxşı öyrəndiyindən mühazirə zamanı ciddi çətinliklərə üzəlmir. Lakin müəllimlik məsuliyətinin nə olduğunu anlayır.

1934-cü ildə Qərbi Avropa ədəbiyyat kafedrasının müdiri təyin edilir Eyni

zamanda, ədəbiyyat və dil fakültəsinin dekanı vəzifəsinə yerinə yetirir. Kafedra müdiri və dekan işlərkən pedaqoji cəhətdən yüksək bilik və bacarığa malik olduğunu öz əməli işi və fəaliyyətilə sübut edir. Bilik, bacarıq, müəllimlik və alimlik keyfiyyətlərinə görə Darülmüəllimin pedaqoji və tələbə kollektivinin dərin hörmət və nüfuzunu qazanır.

1939-cu ildə vəzifəcə irəli çəkilir. Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun rektorunun elmi hissə üzrə müavini təyin edilir. Bu vəzifədə 1941-ci ilədək işləyir. İnstitutda elmi işin təşkilində, dissertasiya mövzularının müəyyənəndirilməsində, elmi kadrların hazırlanmasında, müəhim və aktual elmi mövzuların elmi şurada müzakirəyə çıxarılmasında böyük əmək sərf edir. Elmi və pedaqoji sahədə səmərəli fəaliyyəti rektorluq tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

Əli Sultanlı 1939-1941-ci illərdə institutda tədris-təşkilat və elmi işlərlə yanaşı, elmi yaradıcılıqla da məşğul olur. 1932-ci ildə Q.Koçanın "Qərbi Avropa ədəbiyyatı öçerklərini" Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edir. Həmin ildə "V.Hötenin yaradıcılıq yolu", 1938-ci ildə "M.F.Axundov dramaturgiyası" kitablarını nəşr edir. Ali məktəblər üçün "Ədəbiyyat metodikası", orta məktəblərin VII sinfi üçün "Ədəbiyyat" dərslərlərinin həmmüəllifi olur. 1939-cu ildə "M.F.Axundov və Molyer" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edir, filologiya üzrə elmlər namizədi alimlik dərəcəsi alır.

1940-cı illərin əvvəllərində onu ədəbiyyatın metodikası məsələləri maraqlandırmğa başlayır. Həmin maraq ali məktəblər üçün "Ədəbiyyatın metodikası" dərslərini yazılması ilə notionaldır. Onun dərslərindən uzun illər ali məktəblərdə ədəbiyyatın tədrisi metodikası üzrə nəzəri və təcürbi məsələlərin təşkilində istifadə olunur. Beləliklə, Əli Sultanlı sovet dövründə ali məktəblərdə ədəbiyyatın tədrisi metodikası üzrə dərəcəni hazırlayan ilk metodist-müəllimlərdən biri olur. Sonralar ədəbiyyatın metodikası üzrə dərslər və dərəcəni hazırlayan müəllimlər alimin "Ədəbiyyatın metodikası" dərslərindən istifadə edirlər.

Böyük Vətən Müharibəsi illərində (1941-1945) Əli Sultanlı, necə deyirlər, iki yerə bölünür. Həm Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda, həm də Azərbaycan Dövlət Universitetində Qərbi Avropa ədəbiyyatından, estetikə və dramaturgiya tarixindən mühazirələr oxuyur. 1945-ci ildə "Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf yolu" mövzusunda dissertasiya müdafiə edərkən, respublikada filologiya üzrə ilk elmlər doktorlarından, daha sonra professorlarından biri olur. Yeri gəlmişkən deyim ki, elmi rəhbərlik etmiş Qulu Xəlilov bir dəfə söz danışanda mənə dedi: "Mən "Azərbaycan romanlarının inkişafı tarixindən" monoqrafiyası yazarkən Əli Sultanlının "Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafı tarixindən" kitabından istifadə etmişəm."

1990-cı illərdə Hüseyn Cavidin Bakıda ki ev muzeyində çalışarkən, muzeyin direktoru Turan Cavid mənə belə bir hekayə danışdı: "Qardaşım Örtöğröl pedaqoji institutda oxuyurdu. Musiqiyə böyük maraq göstərirdi. Bozox özü ilə instituta truba aparırdı. Bir gün belə bir əhvalat baş verdi. O, tonofüsdə trubada bir hava çalır. O zaman ədəbiyyat və dil fakültəsində dekan vəzifəsində çalışan Əli Sultanlı səsə dəhlizə çıxır. Qardaşımı yanına çağırır. Əlbəttə, o bilirdi ki, Örtöğröl Cavidin oğludur. Ondan soruşur: "Bu nə hələkətdir?" Örtöğröl yarıciddi-yarızarafət deyir: "Müəllim, başlaşıyım, yoxlayırdım görün trubada burjuva musiqisi necə alınır." Tələbələr onun sözünə güllürlər. Əli Sultanlı ona tapşırır ki, bir də belə hələkət etməsin."

Turan Cavid həmişə deyirdi: "Əli Sultanlı da professorudur, flankos da."

Əli Sultanlı 1942-ci ildə "Mopassanın hərbi novellaları", 1945-ci ildə "Azərbaycan xalq dramasi", həmin ildə "Roma və Yunanıstanda ədəbiyyatşünaslıq və estetik məsələləri" kitablarını nəşr etdirir.

Həm pedaqoji, həm də elmi yaradıcılıq sahəsində daha səmərəli və məhsuldar çalışır. "Müəllim-aktyor" Əli Sultanlı tələbələr qarşısında dərin məzmunlu, estetik cəhətdən gözəl və cəlbedici mühazirələr oxumağa yanaşı, yeni əsərlər üzərində işləyir. 1946-cı ildə "Şekspir və onun on ikinci gecəsi", "Antik dövrdə ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq məsələləri", "Rəşid bəy Əfəndiyevin dramaturgiyası", "Dədə Qorqud və yunan eposları", 1947-ci ildə "Nizami və Qərbi Avropa ədəbiyyatı", 1948-ci ildə "Ostrovski və Azərbaycan dramaturgiyası" kitablarını çap etdirir. 1950-ci ildə alimin tərtib, müqəddimə və qeydlərlə "Antik ədəbiyyat müntəxabatı", 1955-ci ildə "Qərbi ədəbiyyat müntəxabatı", 1958-ci ildə "Antik ədəbiyyatı tarixi", 1959-cu ildə "Roma ədəbiyyatı müntəxabatı" dərslərləri çapdan çıxır. Dərslərlər ali məktəblərin filologiya fakültələrində dərəcə dərəcə müəllimlərin, oxuyan tələbələr üçün məsələli kitabları olur. O, Aristotel, Bakkaçço, Şekspir, Molyer, Russo, Höte, Şiller, Bayron, Hüqo, Heyne, Balzak, İbsen, R.Rollan, M.F.Axundov, N.Vozirov, N.Nərimanov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, H.Cavid, C.Cabbarlı, Ü.Hacıbəyli və b. yaradıcılıqları haqqında məqalələr yazıb çap etdirir. Azərbaycan oxucularını dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı və əsərlərlə tanış edir. Öz elmi fəaliyyətilə, demək olar ki, bir institutunun işini görür.

Əli Sultanlı onlarca elmi məqaləyə, namizədlik və doktorluq dissertasiyasına rəy yazmışdır. Mir Cəlal Paşayevə, Şixəli Qurbanova, Kamal Talibzadəyə, Bextiyar Vahabzadəyə və b. opponenti olmuş, onlara elmi yaradıcılıq sahəsində məsləhət vermiş, kömək göstərmişdir. Müəllimlik illərindən başlayaraq, ömrünün sonunadək Azərbaycan elminə vicdanla və ləyaqətlə xidmət etmişdir. Sevdiiyi və parostığı etdiyi müəllimlik və alimlik peşəsinə sadiq qalmış, tükmənəz enerji və istedadını müəllimlik filologiya elminin inkişafına sərf etmişdir. Azərbaycanca ədəbiyyatşünaslıq elminin formalaşması və inkişafına təsir göstərən və istiqamət verən görkəmli alimlərdən biri olmuşdur. Böyük müəllim, böyük alim, məhrim mühazirəçi olaraq, ədəbi və elmi ictimaiyyətin dərin hörmət və qazandırmışdır. Həyatının 30 ilini müəllimlik və alimlik sərf edən Əli Sultanlı 282-dən çox drama əsərini tədqiqatçı belə etmiş, Azərbaycan və Avropa dramaturgiyası haqqında fikir söyləmişdir. Xarici ədəbiyyat üzrə ali məktəblər kursunun yaradılmasında böyük enerji və əmək sərf etmişdir. Parlaq zəkali alim və müəllim, Qərbi Avropa ədəbiyyatı müntəxabatı üzrə xitabının paradixy olmuşdur. Təəssüflərlə olsun ki, 300-dən çox drama əsərlərini tədqiq və təhlilə cəlb etmək ona nəsisə olunmuşdur. Amansız ölüm buna imkan verməmişdir. O, 18 iyul 1960-cü ildə 54 yaşında İkon Bakıda vəfat etmiş və şöhrət qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etmiş, Qızıl Ordu və təvəzülçü bələdiyyə qüvvələri Azərbaycanı işğal etmiş, ölkədə sovet hakimiyyətinin qurulması və möhkəmlənməsi uğrunda sınıflı mübarizələr dövrü başlamışdır. Əli Sultanlı belə bir ağır, çətin və mürəkkəb, eyni zamanda, gənclik illərinin qaynar çəlgində Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda fəaliyyətə başlayır. Əlbəttə, işğal, antimillilik və antidemokratik hadisələr gənc müəllimin həyatında sınılmaz izlər qoymaya bilmişdi. Naxçıvan onun ailəsinə qapılıb qonşu olan Hüseyn Cavidin 1937-ci ildə siyasi repressiyaya moruz qulması ona təsir etməyə bilmişdi. Təbii ki, onun sovet quruluşuna münasibət də mənfi olacaqdı. Qızı Nərim Sultanlının xatirələrinə nəzər salaq: "Atamın sovet quruluşuna münasibət çox mənfi idi. Kommunist partiyanın üzvü olmadığını görə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının haqqı üzvü seçilmədi."

O qanlı-qanlı illərdə Hüseyn Cavid ilə Əli Sultanlının ailələri arasında daqı somimi və təmənənəsiz dostluğu qələmə alan

Kamal Abdulla yazır: "Cavid həbs olunduqdan sonra ailəsi son dərəcə çətin və ağır günlər keçirirdi. Yaşadıkları mənzil-dən çıxarılmışdı. Ailə böyük ehtiyac içində idi. Dost-taşaqlar, hətta qohumları onlardan üz döndərmişdi, qapılarını açan yox idi. Ağır məqamlarda onu (Cavidin) həyat yoldaşı Mişkinaz xanımı - İ.A.) yad edən yalnız naxçıvanlı rafiqçiləri Hüseyniyə xanım və anam (anamı Əli Sultanlının bacısı idi - İ.A.) Bəturalı olur. Onları acından ölməyə qoyurlar. Dayılarının, o cümlədən Əli dayımın (Əli Sultanlının - İ.A.) məsləhəti ilə anam zənbilünə yemək yığıb, üstünə hamam boxçası qoyur (guya ki, hamama gedir - İ.A.), hava qaralanda zənbil başına örtürdü. Əlini çadranın altında gizlədib Mişkinazın yaşadıqı evə (Sovetski küçəsindəki 9 m kv. daxməyə - İ.A.) tərəf gedərdi. Evə çatanda qapını astaxa döyüb zənbil qapının əzində yere qoyub oradan təcili uzaqlaşardı... Hər dəfə onların ailəsinə (Cavidin ailəsinə - İ.A.) edilən belə köməklərdən sonra Əli dayım rahatlıq tapır, anamın üzünə minnətdarlıqla baxardı."

O zamanam görə bu, ölümlə notionalonə bilən böyük riskli və təhlükəli bir iş idi. Amma Əli Sultanlının ailəsi ölümlə gözörlü ölməyə belə, bəlo bir riskə gedirdi. Bu, əsl vətənpərvərlik, kişilik və comərdlik hərəkəti idi ki, bura yüksək əxlaq və mənavi dəyər və bəre kimi qiymətləndirmək mümkün deyildir. Dövrün bu kimi sınırları, çətinlikləri və mürəkkəbliklərini baxmayaraq, firi-tədədə malik olan gənc Əli Sultanlı qaynar sovet həyatına atılır. Yaxşı müəllim və alim olmaq arzusu ilə yaşayır.

1920-1930-cu illərdə Azərbaycan sovet ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığında sosioloji istiqamətə - "vulgar sosiologizmə" və marksizmə meyl güclü idi. Bu illərdə yazıçıların əsərlərini sinfi mənsubiyyətlərinə görə qiymətləndirirdilər. Bədi tənqid sosioloji istiqamətində və marksizm nəzəriyyəsi və estetikası əsasında aparılırdı. Dövrün, demək olar ki, bütün yazıçıları, tənqidçiləri və ədəbiyyatşünasları, o cümlədən, Əli Sultanlı marksist və sosioloji ədəbiyyatşünaslığın təsiri altında idi. Gənc marksist tənqidçi Əli Sultanlı bu illərdə yazdığı məqalə və öçerklərində yazıçıların yaradıcılığını onların sinfi mənsubiyyətlərlə əlaqələndirir, sinfi baxışlarına görə qiymətləndirirdi. O hesab edirdi ki, ədəbiyyat ictimai bir məhsuldur. İctimai məhsul olan ədəbiyyat da sinfi cəmiyyətdə qeyri-sinfi ola bilməz... "Binaon-ələy ədəbiyyat da, başqa əzr-şürumlar kimi, müəyyən sinfin ictimai ifadələrindən başqa bir şey deyildir." Bu cəhətdən onun "Öbdülhaq Hamid" (1924), "Cəlaləddin Rumi və tosovvüf" (1924), "Tofiq Fikrət" (1929) və s. öçerkləri və məqalələri sosioloji və marksist metod və üsulla təhlil edilir, onların sinfi mənsubiyyətlərinə xüsusü diqqət yetirirdi. Yaşar Qarayev onun həmin dövr tənqidçilik fəaliyyətindən danışarkən yazırdı: "İctimai proseslərin mahiyyəti üzərində, ədəbi prosesin inkişaf qanunauyğunluqları üzərində müəhazidələr Əli Sultanlının təhlilinin əsas məzmunu və ləyaqətini təşkil edir. Buradakı nəzəri vəhşət, ohatə və qanad cansız, quru nəzəri sxemlərə və çərçivələrə sığmır."

Əli Sultanlı bir vətəndaş, bir müəllim və alim olaraq, sovet rejimi kimi qüddər bir rejim şəraitində yaşayıb-yaratsa da, heç bir zaman vətəninin vətəndaşı olduğunu unutmuşam, ləyaqətini itirməmiş, bir çoxları kimi ona-buna böhətan atmamış, qara yazmamışdır. Adı pedaqoji fikir və elm tariximizə vicdanla və ləyaqətlə bir müəllim və alim kimi düşmüşdür. Onun bir çox əsərlərini tədqiq və təhlil üsulunda sosioloji və marksist tənqid və ədəbiyyatşünaslığın təsiri aydın görünəndə, bu, sovet dövrünün xarakterinə uyğun idi. Bərkə aydaq heç kimo və öz vicdanına xoyanət etməmiş, insanlıq ləyaqətini qoruyub saxlamışdır.

(Davamı 7-ci səhifədə)

ƏLİ SULTANLI DÜHASI, ƏLİ SULTANLI FENOMENİ

(Əvvəli 5-ci səhifədə)

1956-cı ildə Moskvada siyasi büroda ermənipərəst rəhbörlər Naxçıvanın Ermənistanə verilməsi məsələni qaldırırlar. Abbas Zamanov bunun qotı aleyhinə çıxır. Onun məsələsi partiya təşkilatında müzakirəyə çıxarılır. Abbas Zamanov kommunist partiyasının sıralarından xaric edilməsi qərarə alınır. O zamanlar kommunist partiyadan çıxarılmasını son dərəcə ağır bir cəza idi. Haqiqət müdafiə etmək üçün heç nədən çəkinməyən, heç kimdən qorxmayan Əli Sultanlı işə qarışır. Məsələ müzakirəyə qoyulur. Baziləri kimi o, Abbas Zamanovun aleyhinə deyil, lehinə çıxır. Bələ bir qərarın çıxarılmasını qotı şəklidə pisliyi, həmkarını müdafiə edir.

Əli Sultanlı Azərbaycan elmi-pedaqoji mühtidənə getdikcə dünya ədəbiyyatının görkəmli müxtəssisi kimi müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın formalaşmasında fəal iştirak edən bir alim kimi, komparativist, novator müəllim və tədqiqatçı kimi, qərbşünas və antik ədəbiyyat nəzəriyyəçisi kimi tanınır və məşhurlaşır. Sovet dövründə "Avropaya inteqrasiya" kəlməsi işlənmədiyi, Qərba "burjua ölkəsi" kimi baxıldığı bir zamanda o, həmkarı Mikayıl Rəfihi kimi, üzünü Qərba - Avropaya çevirir. Azərbaycan Qərb ədəbiyyatının əlövü və ardıcıl tədqiqatçısı və təbliğatçısı olur. İlk kitabını məşhur alman şairi və mütəfəkkiri Volqənc Hötenin həyat və yaradıcılığına həsr edir. 1932-ci ildə "V.Hötenin yaradıcılıq yolu" əsərini çap etdirir. Burada onun türümeyi-halına, təhsilinə, islam dünyasına marağına, "Şərq-Qərb divanı"na ayrıca səhifələr ayırır. "Faust" faciəsini ideya-bodii mözmununu və əsərin dünya şöhrəti qazanmasını səbəblərini şərh edir. Əli Sultanlı tələbələr müəhazirə oxuyarkən alman ədəbiyyatına geniş yer verir. Tələbələrdə alman xalqının ədəbiyyatını öyrənməyə maraq və həvəs oyadır. Yaşar Qarayev yazır ki, biz antik qəhrəmanları, intibah və "şümr und draug" qəhrəmanlarını sonradan çox oxuduq, öyrəndik, amma bu qəhrəmanları biz indi də Əli müəllimin adı və surətilə bir yerdə xatırlayıq.

Əli Sultanlı elm sahəsində püxtələdikcə onun zəngin Qərb ədəbiyyatına, onun elmi-nəzəri və estetik problemlərində daha dərindən öyrənilməsinə marağı artırır. Gənc alim 1942-ci ilin əvvəllərində "Mopassanın hərbi novellaları", "Roma və Yunanıstanda ədəbiyyatşünaslıq və estetik məsələləri", "Şekspir və onun on ikinci gecə əsəri", "Antik dövrdə ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq məsələləri" məqalə və kitablarını çap etdirir, müəllim və tələbələrini ixtiyarına verir.

Azərbaycan oxucularında, müəllim və tədqiqatçılarında antik yunan və roma ədəbiyyatlarına dair elmi-nəzəri və bədii-estetik fikrin formalaşdırılmasında Əli Sultanlının əsərlərinin mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. O, antik yunan və Roma ədəbiyyatlarına xüsusi sevgi və maraq göstərmişdir. Bu maraq və sevgi son nəticədə filoloq alimin dorin tədqiqatçı aparması ilə sonuclanmışdır. 1958-ci ildə çap etdirdiyi "Antik ədəbiyyat tarixi" dərsliyi mühazirəçinin oxuduğu mühazirələrin mətni və çap etdirdiyi məqalələrin əsasında yazılmışdır. Ə.Sultanlının fikrinə, yunan və Roma xalqlarının quldurluq ictimai quruluşu şəraitində keçirdiyi tarixi dövr antik dövr adlanır. Antik ədəbiyyat dedikdə iki xalqın - yunanlar ilə romalıların quldurluq ictimai quruluşu şəraitində yaratmış olduqları orijinal və zəngin ədəbiyyat nəzərdə tutulur. Dərslik ilk məktəblərin dil və ədəbiyyat fakültələrinə oxuyan tələbələrini məsələstü kitabı olmuşdur. Bu sanballı, pedqoji və elmi cəhətdən əhəmiyyətli dərslik uzun illər və bu gün də antik ədəbiyyatı öyrənmək istəyən oxucu, müəllim və tələbələr üçün əsas bilik mənbəyi olmuş və bu gün də əhəmiyyətini itirməmişdir. Zaman Ösgərlinin dediyi kimi, bütün səhifələri bilik və məlumatlarla zəngin olan kitabda "antik dövr" və "antik ədəbiyyat" anlayışlarının mahiyyəti, tarixi həddləri, mənbələri, onu

yaradan xalqların mədəni-siyasi durumu əks olunur.

- Əli Sultanlını elmi yaradıcılığını müəllimlik polifonik simfoniyasına bənzətmək olar, - yazan İmamverdi Əbilovla razılaşmamaq mümkündür. O, antik dövrün uzaq tarixlərdən bizi bəli verən alim haqqında yazır: "Olimp dağlarında yaşaymış Əlsanvı yunan tanrılarından əsrimizin sonatkarlarında, qoca Homer-dən dahi Caviddə, Esxilədən Mirzə Fotoliyədə... uzun, intəbasız bir zaman silsiləsinin ədəbi pınarlarını yaratmaq, kurs şöklində sistemləşdirib əli məktəb auditoriyalarına çıxarmaq yalnız professor Əli Sultanlıya nəsib olan şərfli qismətdir."

O, antik yunan və Roma ədəbiyyatlarında mühazirə oxuyarkən sanki tələbələrini öləndən tutub onları antik dövrə aparırdı. Əli Sultanlı dünyasından antik yunan və Roma dünyasına, İliada və Odiseya ələminə baxırdı. Tələbələrini Axilles qəzəbi, Yelena cazibədərliyi, Prometei əzəbi, Esxil, Evripid və Sofokl faciələrilə, Aristofan gülüşü ilə tanış edirdi. Onun qeyri-adi diksiyası var idi. Dərs prosedura keçədiyi mövzuya uyğun olaraq səsinin tonunu dəyişirdi. Yusif Seyidov demişək, bəzən tələbəyə ələ gəlirdi ki, o, mövzu ilə əlaqədar elmiyi azaaltmadan monoloq söyləyir. Əli Sultanlını tədris tərzii və üsulu mövzunun tələbələr tərəfindən asan və yaxşı mənimsənilməsinə münbit şərait yaradırdı. Yaşar Qarayev yazır: "Biz (tələbələr - İ.A.) Ərəstu və Esxilə, Prometei və Axilleslə ilk dəfə onun (Əli Sultanlını - İ.A.) dili və sözü ilə tanış olmuşuq. Gəncliyini, ziyalılığını bugünkü bir nəçə nəslə Qərbin sonət klassikasına ilk dəfə onun tədqiqatı və köməyi ilə məhrəm olmuşduq."

Müəllim-aktor Əli Sultanlını mühazirələri sanki teatr tamaşaları xatırladırdı. O, Homerin "İliada" və "Odiseya" əsərləri haqqında həyəcansız, bir müəllim-aktor kimi danışıma bilmirdi. Bəzən rola girirdi. Auditoriya onun üçün səhnəyə, tələbələr tamaşaçıya çevrilirdi. Səsi auditoriyada sanki bir aktor səsi kimi səslənirdi. O, Homerin əsərlərini belə təqdim edirdi: "İliada" və "Odiseya" qədim yunan ədəbiyyatının klassik nümunələridir. Özü də qədim yunan dastanlarını bizi çatan qədim abidələridir. Yunan əsərlərinin yaranmasında sifahi xalq ədəbiyyatı mühüm rol oynamışdır. Qədim yunan əsərləri qədim yunan ədəbiyyatının ən zəngin mövzu mənbələridir. Homer öz eposlarını Troya əsərləri silsiləsindən almışdır. Dastanlarda Axilles və Aqamemnon, Menelay və Paris, Odisey və Hektor, Zeys və Gera, İlermes və Ares, Hipnos və Poseydon, Apollon və Afroditə surətləri çox canlı və dinamik verilmisdir."

O, dastanları təhlil edərək tələbələrini sanki antik Yunanıstana, nağıllar ələminə aparırdı. Zaman Ösgərov demişək, eposları bir cür təhlil və təqdim, surətləri zahiri fəaliyyətinin və mədəni ələmin, psixoloji yaşantılarını göz öndündə canlandırır. Tələbələrə xarakterlərin bütövlüyü, mürəkkəbliyi haqqında dolğun təsvir verirdi.

İsmayıl Şıxlı müəllim-aktorun pedaqoji ustalıqı haqqında yazır: "Dərs ili yenici başlanmış. İsti sentyabr günlerinden biri idi. Biz həmin gün təöccüblü bir hadisənin şahidi olduq. Əli Sultanlı auditoriyaya əsl qış gecimində gəlmişdi. Onun başında qara şlyapa, boynunda isti şərf, əyində qalın palto, ələndə yun ələk var idi. O, tıroya-tıroya auditoriyaya daxil oldu. Bizimlə salamaşmış əşyalarını masanın üstünə qoydu. Sonra öləndəki ələkləri çıxardı. Əllərini soyudən üsüymürmüş kimi oxuyurdu, sonra nəfəsli həvə vurdu. Bu hərəkətləri son dərəcə təbii və inandırıcı etdi. Ona baxan tələbələr də "üşüdülər". Əli Sultanlı paltonu soyunmuşdu. Şlyapasını çıxarmadı, "üşüyə-üşüyə" mühazirə oxumağa başladı. Bizə məlum oldu ki, professorun mühazirə oxuduğu əsərdə hadisələr soyuq bir qış fəslində təsvir edilmiş."

Müəllim öz geyim-kecimilə həmin qış fəslini emitasiya edərək, tələbələrini tə-

svövründə canlandırmaq istəyibmiş. Müəllim-aktor əsərin dorin estetik təsirini artırmaq və emosionallığını güvvələndirmək üçün belə edirmiş.

İsmayıl Şıxlı müəllimin xatirəsini həmişə əziz tutmuş, "Monim rəqibim" və "Onun səsi qalğımadır" hekayələrini ona həsr etmişdir.

Böyük müəllim, böyük alim və öz ixtisasının patriarxi olan Əli Sultanlını pedaqoji bacarığı, ustalıqı və istedadı barəsində onun tələbələrini maraqlı xatirələri vardır. Həmin xatirələrdən biri Yaşar Qarayevə moxsudur. O yazır: "Hamletdən, Lüsseferdən, Faustdan danışıma qan (Əli Sultanlı - İ.A.) yararırdı. O, Zevsdən bir Zeys kimi danışırdı. O, Axillesdən danışıma Axillesə bənzərdi. Onun ruhunda və varlığında əli Şekspir dünyası və ehtirasları yaşadırdı. Zaman, məkən məfhumlarını o anlarda bizi unudardıq. O, bizi də özü ilə bütün allahların və qohmanların yaşadığı sehri bir Olimpo aparardı. Esitməkdən, dinləməkdən çox, hiss edərək, görürək, duyurdıq, yaşadırdı. Bu ələmi fikrən və xoyalon təsvövrü qotırdirdik. Qədim əsərin qüdrət və əzəməti-

intibah dövrünün qızıl həlosinə düşür, gah Şekspir atəsinin toqını axınında dostun arxasında endirdiyi xəncər zərbəsinə qarşı Səzarın: "Brut, son də?!" xitabından ağır dərzi atub-tutar, gah da Hamletin: "Ölüm, ya olum?" tərəddüdünə qorq olardıq."

Əli Sultanlı deyirdi: "Müəllimlik pəssəsin seçən adam bir şey yaddan çıxarmamalıdır: müəllim tələbə üçün ilahi varlıq, bir örnək olmalıdır." Özü 30 illik pedaqoji fəaliyyətində tələbə üçün ilahi bir varlıq və onların yaddaşında silinməyən bir müəllim-aktor idi. Son dərəcə ələncən, xeyrixah bir insan, əsl vətəndaş idi Əli Sultanlı! Bunu onun yaxından tanıyan adamlar, dərs dediyi tələbələr də yazılarında dəfələrlə qeyd etmişlər. O, dostları qarşı səmimi, qızı Nərimin xanımın sözlərilə desək, fədakar idi. Çətin ayaqda, ağır günlərdə, xüsusilə siyasi repressiya, Böyük Vətən Müharibəsi illərində və müharibədən sonra dost-taşaqlarına kömək edər, əl uzadırdı, onları yuxılaşma qotırmazdı. Onlara köməyi hiss etdirmədən edərdi. Sol əlinin vərdiriyi sağ əli bilməzdə. Burada bir əhvalatı xatırlamaq yerinə düşür.

Siyasi repressiyaya məruz qalmış, sürgündən təzəcə qayıtmış bir ziyalı var idi. Əli Sultanlı onu yaxşı tanıyırdı. Hər gün onu nahar vaxtı evinə dəvət edirdi, bir yerdə otubur nahar edirdilər. Nahardan sonra ona deyirdi: "Xahiş edirəm mənə ingilis dilini öyrət." Bir nəçə gün belə olub. Lakin bir gün həmin ziyalı bundan şübhələnir və soruşur: "Əli, ingilis dilini öyrənmək sənin nəyinə lazımdır, özü də nahar vaxtı?" Əli Sultanlı özüni itirmədən cavab verir: "Qardaş, dillər öyrənməyini xeyridən başqa ziyalı yoxdur. Bir də tək olanda istəham küsür, heç nə yəyə bilmirəm. Səninlə olanda həvəslə yeyirəm və sənin maraqlı söhbətlərindən ləzzət alıram." O, bu sözlərlə əziz qonağı fikrindən yandırmaq, azdırmək istəsə də, niyyəti baş tutmur. Nəçə deyirlər, cıdanı cıvalda gizlətmək olmur. Ağlı ziyalı onu nə üçün nahara dəvət etdiyinin səbəbini anlayır.

Nərimin Sultanlı xatirələrində yazır: "Yaxşı yaddımdır, 6 yaşım vardı. Atam mənə özü ilə universitetinə (Azərbaycan Dövlət Universitetinə - İ.A.) aparmışdı. Ələ ölədu ki, mən onun mühazirələrində oturmaq ölədu. Mühazirə başlandı və bir dən qərşında mənə xatirə bir adam gördüm, hətta bu dəyişiklik mənə bir az qorxutdu da! Atam isə Troya müharibələrindən danışırdı, gah Axilles olurdı, gah da Patroki."

Fenomenal şəxsiyyət olan Əli Sultanlı belə müəllim idi. O deyirdi: "Mən tələbələr mühazirə oxumaqdan ələldim zövqu heç bir şeydən ələmrəm. Mən müəllimlik etməsən yaşaya bilmərəm." Bu, haqiqətən belə idi. Əli Sultanlı yalnız tələbələrə oxuduğu mühazirələrdən zövq ələldirdi, o, eyni zamanda, onlara zövq verirdi. Yaşar Qarayev söz dündəndə deyirdi: qədim antik teatrın pərdəsi hər dəfə bizim auditoriyada açılır və bağlanırdı. Getinin Faust, Bayronun Manfredi, Şillerin Vallenşteyni bizim auditoriyaya qonaq gələrdi. Təkcə fikrin, sözü güvvətilə deyil, Əli Sultanlı səsinin avazı, özünnən ədalətli əli bizi mü-təəssir edirdi. Hər mühazirədən sonra bizi həmin əsərləri mütləq oxumağa təbii bir ehtiyac duyurdıq. Əli Sultanlı yüksək müəllimlik və ələmi kəfiyyətlərinə, yüksək ələlaqə malik idi. O, özünə məxsus olan kəfiyyətləri tələbələrində də əşlayırdı. Bu parlaq zəka sahibi öz əməlləri və fəaliyyətilə döğmə xalqına, ələmi xidmət edirdi. Qeyri-adi istedadla, yüksək insani kəfiyyətlərinə malik olan fədakar müəllim və alim idi. Yusif Yusifov və İzzət Maqşud yazırlar: "Məqsədyönlü işgüzarlıq, ələmə məftunluq, prinsipiiallıq, yüksək ictimai fəallıq, məsuliyətli hissi, insənpəvərlik, xeyrixahlıq, sədəliq, özünə qarşı ciddi tələbkarlıq - bu parlaq nurlu kəfiyyətləri professor Əli Sultanlı bütün həyatı boyu yaşaymış, inkişaf etdirmiş, yeni ələlaqə-mədəni kəfiyyətlərlə daha da zənginləşdirmişdir.

(Davamı var)

